

Тетяна Маньківська

ПРОФЕСІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1921 рр.)

У статті розкриваються особливості вчительських професійних спілок Харківської губернії за доби Української національно-демократичної революції. Аналізуються відмінності у меті створення та діяльності професійних організацій педагогів шкіл періодів українських національних та радянських урядів.

Ключові слова: професійна організація, вчителство, національно-визвольні змагання.

З початком національно-визвольних змагань професійна організація стала важливим елементом правового становища вчителства. Освітній рух супроводжувався об'єднанням учительства в різноманітні професійні спілки. Таким способом педагоги заявляли про себе як про окрему професійну групу. У періоди важкої військово-політичної боротьби і зміни урядів учительські профспілки не тільки намагалися здійснювати правовий захист і матеріально допомагати своїм членам, а ще й ставали осередками для обміну педагогічним досвідом, організовували заходи з підвищення кваліфікації вчителів. Тому вивчення процесу утворення та діяльності вчительських профспілок додасть цілісності картині розуміння освітніх процесів періоду Української національно-демократичної революції.

В умовах незалежності інтерес до теми українського освітнього руху 1917 – 1921 рр. істотно зріс. У багатьох таких працях також звертається увага на створення найбільшої профспілки українського вчителства – Всеукраїнської учительської спілки (далі – ВУС) – та значення її діяльності для розвитку української школи (А. М. Боровик¹, Е. М. Мельник², І. В. Зайченко³). Утворення вчительських профспілок уже за радянської влади проаналізував у своїх монографіях І. О. Кліцаков⁴. Проте місцевий, харківський, аспект даної проблематики не є детально дослідженим.

Тому метою даної статті є аналіз особливостей професійних організацій учительства Харківської губернії в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.

Під час I-го Всеукраїнського з'їзду вчителів (5–6 квітня 1917 р.) було започатковане відновлення найбільшої професійної організації українського вчителства – Всеукраїнської учительської спілки (ВУС), яка в подальшому проводитиме активну діяльність щодо покращення правового й матеріального становища вчителів⁵. ВУС мала власний друкований орган – журнал «Вільна українська школа». II Всеукраїнський учительський з'їзд (10–12 серпня 1917 р.) постановив: «...заснувати учительські українські спілки по всіх повітах»⁶.

Упродовж літа 1917 р. основними професійними організаціями вчителів на території України були Всеукраїнська учительська спілка та Всеросійський учительський союз.

На I Всеукраїнському професійному вчительському з'їзді (13–15 серпня 1917 р.) були присутні 141 делегат місцевих учительських організацій від 13169 вчителів,

© Маньківська Тетяна Олексіївна – кандидат історичних наук (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди).

об'єднаних в організації. До Всеукраїнської учительської спілки приєдналося 7454 особи, не приєдналося – 4692 особи⁷. Від Харківщини на кінець 1917 р. до ВУС долучилися лише три місцеві спілки: Богодухівська повітова (75 членів), Вовчанська повітова (351 член) і Слобожанська губерньська (78 членів), тоді як від Полтавщини – 14, Київщини – 9, Поділля – 8. Про своє бажання приєднатися заявила й частина вчителів, що вийшли з Лебединського вчительського повітового союзу, однак станом на квітень–травень 1918 р. ще не було відомостей про внесення ними членських внесків, а тому фактично приєднання відбулося пізніше⁸. Харківський окружний суд затвердив статут Слобожанської учительської спілки вже після її приєднання до ВУС. Перше, після юридичного оформлення, засідання було заплановане на 14 вересня 1918 р.⁹.

Причинами такого неактивного приєднання до ВУС серед учительства Харківської губернії могли бути як «громадська інертність» учителів, так і наслідки русифікаторської політики царського уряду дореволюційного періоду¹⁰. Однак не слід відкидати недостатню поінформованість учительства на місцях, відсутність постійних зв'язків місцевих спілок з центром ВУС у Києві, існування інших професійних учительських організацій на території Харківської губернії.

Сам же Харків також відзначався власною специфікою у справі професійної організації вчительства. Отримавши ще від Тимчасового уряду право на об'єднання в спілки й товариства без спеціального дозволу від органів влади, педагоги Харківщини невдовзі ним скористалися.

Навесні 1917 р. було засноване «Товариство вчителів нижчих навчальних закладів Харківського міського громадського управління». Його метою в статуті проголошувалось об'єднання вчителів нижчих навчальних закладів Харківського міського громадського управління на «грунті професійних і класових інтересів». До завдань Товариства входили: 1) удосконалення й розвиток справи народної освіти в м. Харкові; 2) задоволення духовних потреб членів товариства, а також розвиток їхньої громадської та політичної самосвідомості; 3) покращення правового становища членів товариства; 4) покращення побутових умов міських учителів. Діяльність Товариства, спрямована на реалізацію даних цілей, включала в себе відносини з державними та громадськими органами та особами та захист перед ними інтересів учителів нижчих шкіл, забезпечення юридичної допомоги своїм членам, улаштування лекцій, читань, екскурсій, гуртків, створення товариського суду честі, ощадно-позичкової каси і т. д. Право на вступ до Товариства, згідно зі статутом, надавалось учителям та лікарям нижчих навчальних закладів, а також іншим освітнім діячам¹¹.

На території Харківської губернії існували різні за спрямуванням і підпорядкуванням учительські професійні організації. 9 березня 1917 р. в м. Суми у приміщенні реального училища відбулися збори вчителів середніх та початкових шкіл (усього близько 200 осіб). На засіданні, яке відкрив директор реального училища А. П. Гук, учасники зборів постановили організувати Сумський учительський союз як відділення Всеросійського учительського союзу¹².

29 жовтня 1917 р. в м. Харкові відбувся I-й губерньський делегатський учительський з'їзд, на якому були присутні делегати від організованого вчительства восьми повітів і м. Харкова. Кількість делегатів від учительських організацій встановлювалася така – 1 представник від 100 членів. На з'їзді був заснований Харківський губерньський учительський союз. Було зазначено, що даний союз складається з організованого вчительства та лікарів усіх типів шкіл Харківської губернії, включаючи дошкільну та професійну освіту. Вступ до нього було дозволено лише організаціям та групам, але не окремим особам. Повітові організації союзу могли утворюватись за територіальним принципом або за типом шкіл¹³.

Однак до організації видання свого друкованого органу союз приступив значно пізніше. Планувалося, що майбутній журнал носитиме назву «Учитель і школа». Його створення мало сприяти об'єднанню та спрямуванню вчительства Харківської губернії у справі «професійного будівництва, роботи і боротьби», по-друге, надавати підтримку й орієнтувати в педагогічних пошуках учителів. Пропозицію надіслати

матеріали для майбутнього видання вчителі м. Валки отримали 11 листопада 1918 р.¹⁴ Перший номер журналу вийшов 3 січня 1919 р.

Проходило утворення професійних організацій педагогів і на місцях. Улітку 1917 р. утворився Ізюмський учительський союз¹⁵. Також у 1917 р. був заснований Валківський союз учителів і діячів народної освіти. Політичну орієнтацію та мету створення даної професійної організації яскраво демонструє її статут. Першочерговою метою союзу проголошувалося сприяння корінній реорганізації справи народної освіти в Росії на основі свободи, демократизації і децентралізації¹⁶. Таким чином, Валківський союз учителів і діячів народної освіти ідентифікував себе в межах всеросійського профспілкового руху вчительства. Другим завданням організації союзу проголошувалося захист прав учителя. Її виконання повинно було здійснюватися через участь педагогів у державному і громадському житті, а також у шкільному будівництві країни, захист їхніх матеріальних і професійних інтересів, організацію як взаємодопомоги, сприяння підвищенню освітнього та професійного рівня членів союзу, організацію юридичної й медичної допомоги для них, заснування «суду честі»¹⁷.

Статут товариського суду честі Валківського союзу вчителів і діячів народної освіти, проект якого створив Д. П. Максименко, був затверджений 27 травня 1917 р. Його розглядю підлягали справи стосовно вчинків членів союзу, пов'язаних із виконанням професійних обов'язків, що суперечили б поняттям товарищескості та службового обов'язку, призводили б до падіння моральної гідності члена як учителя і як людини¹⁸. Проступки поділялись на три категорії, залежно від яких суд приймав рішення про застосування заходів. Так, за поведінку чи вчинки, визнані «непорядними», суд призначав застереження чи зауваження. Якщо проступок був визнаний «недопустимим», на винного чекала догана від імені суду, а також позбавлення права обіймати почесні посади в учительському середовищі. За «нестерпну» поведінку виносилося повне засудження з позбавленням права бути членом учительського товариства¹⁹. Такі заходи сприяли збереженню гідного звання вчителя, вихованню в середовищі педагогів понять товариського та службового обов'язку, підвищенню їхнього авторитету як серед самого вчительства, так і в суспільстві.

Загалом же характерними рисами процесу професійної організації вчителів даного періоду були неоднорідність, стихійність, незнання сільськими педагогами програм центральних союзів і спілок, що засновувались у Києві та інших містах, неорганізованість у лавах тієї чи іншої професійної спілки чи союзу та відсутність всередині них стійких внутрішніх зв'язків, наявність великої кількості різноманітних професійних організацій. Так, лише в межах Харківського губернського учительського союзу на початку 1918 р. були: союз учителів середньої школи (статут був поданий на затвердження Харківському губернському комісару вже 14 березня 1917 р.), товариство «учащих» у початкових школах м. Харкова (засноване у травні 1917 р.), товариство «учащих» у вищих початкових училищах, «делегатські збори учителів м. Харкова», українська учительська спілка²⁰. Членом Харківського губернського учительського союзу було і Товариство вчителів Харківського міського громадського самоврядування, яке об'єднувало педагогів як загальноосвітніх, так і професійних навчальних закладів, а саме: учителів нижчих і вищих початкових міських шкіл, двох жіночих ремісничих відділень, ремісничого чоловічого училища, школи друкарської справи, художнього училища, двох міських жіночих гімназій, а також шкільних лікарів і фельдшерів (усього близько 600 чол.)²¹.

Союз учителів середньої школи займався захистом інтересів російської школи, про що свідчить, зокрема, і засідання цієї професійної організації від 30 квітня 1918 р., на якому з числа її членів були вибрані кандидати на роль представника від російських шкіл до Комісаріату Харківського шкільного округу²².

Професійні спілки вчителів Харківської губернії утворювались і за національним принципом. Зі сторінок газети «Южный край» (м. Харків) довідуємося про функціонування в Харкові Демократичного союзу єврейських учителів²³.

Взаємовідносини між організованим українським вчительством і владою в часи Гетьманату змінюються. Даний період характеризується значним непорозумінням між

урядом та ВУС у питаннях про українізацію шкільної освіти. ВУС взяла найактивнішу участь у роботі Українського Національного Союзу та підтримала Директорію в часи повстання²⁴

Слід відзначити, що ВУС на території Харківської губернії в 1918 р. поступалася популярністю проросійському професійному вчительському союзу, а її місцеві організації не завжди мали змогу реально покращувати забезпечення своїх членів. Лебединська повітова вчительська спілка 30 вересня 1918 р. повідомляла Центральне бюро ВУС про перехід частини членів до професійного вчительського союзу, який обіцяв (та невідомо, чи міг виконати свої обіцянки) краще забезпечення, що було неабияким аргументом для багатьох педагогів, які опинились у скрутному матеріальному становищі²⁵. У цей період загострюється протистояння між українськими й російськими учительськими професійними організаціями. Головним протиріччям була саме українізація шкільної освіти.

Харківський губернський учительський союз опублікував своє бачення розв'язання подібних конфліктів. По-перше, допускалось утворення національних груп у середині союзу (українських, російських, єврейських), які б стояли на сторожі національної культури, розробляли і втілювали в життя питання будівництва національної школи. По-друге, у професійних питаннях учительство мало проявляти єдність, оскільки проблеми охорони праці, взаємодопомоги, видавництва можливо вирішити лише за умови об'єднання на губернському рівні. Для цього рада союзу організувала чотири відділи: 1) охорони праці, 2) видавничий, 3) культурно-просвітній, 4) інструкторський²⁶.

Радянська влада започаткувала новий період у процесі професійної організації вчителства. Центральне бюро ВУС у номері «Вільної української школи» за січень-лютий 1919 р. опублікувало інструкцію для місцевих спілок, у якій закликала організоване українське вчителство прийняти активну участь у культурно-просвітній і шкільній праці радянської влади²⁷. На підставі постанови Другого з'їзду делегатів ВУС (15–18 січня 1919 р.), Центральне бюро вступило в Уцентропроф, де об'єднувалось усе робітництво України в одну професійну спілку, закликавши до цього й місцеве вчителство²⁸. 30 квітня 1919 р. Центральне бюро ВУС, пропонуючи свою співпрацю, надіслало доповідну записку шкільному відділу Народного комісаріату освіти, де засвідчило намір українського організованого вчителства будувати школу «на принципах Єдиної трудової»²⁹.

Однак на ставлення радянської влади до професійних організацій педагогів, що існували на території України, це не вплинуло. У планах Наркомосу ВУС не отримала належного їй місця. На 18–20 січня 1920 р. було призначено III-й з'їзд ВУС, який мав провести роботу з її реорганізації. Через ряд причин (відсутність належного зв'язку з провінцією, незаконна заборона з'їзду головою Київського губернського відділу народної освіти та ін.) на ньому були присутні делегати лише з чотирьох губерній, серед яких перевагу брала група представників фракції комуністів-боротьбистів і анархістів, що активно виступала за ліквідацію спілки. Зрештою, з'їзд прийняв саме таку постанову й закритися³⁰.

Окрім ВУС, своє бажання співпраці заради освіти та прихильність до нового уряду висловлювали й місцеві професійні організації педагогів, зокрема і Харківський губернський учительський союз на своєму делегатському з'їзді 16 лютого 1919 р.³¹

В Україні більшовики відстоювали принцип єдності професійного руху республіки із загальноросійським, негативно ставилися до створення спілок «учителів-українців». В.І. Ленін на VIII Всеросійській конференції РКП(б) у виступі заявив: «Ми повинні вимагати, щоб боротьбисти розігнали спілку учителів... в ім'я тих же принципів пролетарської комуністичної політики, в ім'я яких ми свій ВУС ... розігнали»³².

Радянські джерела відзначають значно довше існування в Україні національних учительських об'єднань (до 1920 р.), на відміну від російських територій. Показовим є випадок на II-му Всеросійському з'їзді профспілок 1919 р., на якому делегат Харківського губернського вчительського союзу пред'явив свій мандат, на великий подив організаторів, оскільки Всеросійський учительський союз був ліквідований

з усіма місцевими організаціями на території радянської Росії декретом ВЦВК ще у грудні 1918 р.³³

У тезах доповіді «Організація робітників освіти на Україні» для Всеукраїнської наради по народній освіті (м. Харків, 19 серпня 1920 р.) Г. Гринько давав характеристику діяльності Всеукраїнської вчительської спілки та Всеросійського вчительського союзу на території України в період революційних подій: «Союз через недовгу хвилю демократичного підйому попав між молотом соціально ворожої Світської влади і ковадлом національно чужої дрібнобуржуазної української державності. <...> В протилежність Союзу Спілка переживає яскраву смугу підйому в обставинах дрібнобуржуазної державності, стає її ідеологічним апаратом, зростається з кадром просвітян, висовує з одного боку співців української суцільно національної школи, а другого отаманів і активних поборників петлюрівщини». При цьому фактично ліквідацію ВУС він називає «саморозпуском», обумовленим «розкладом петлюрівщини» й успіхами соціалістичної революції в Україні³⁴.

Однак довше, ніж у Росії, існування національних професійних організацій учителів в Україні, зокрема і ВУС, було обумовлене пізнішим встановленням на її території радянської влади (остаточно вона стала закріплюватись уже після ліквідації денікінщини), більшовикам просто не вистачало часу для того, щоб зайнятись питанням ліквідації професійних учительських організацій, що існували в Україні.

У анкеті Лебединського повітового відділу народної освіти за червень 1919 р. повідомляється про існування двох учительських професійних організацій на території повіту, а саме союзу вчителів як філіалу Всеросійського вчительського союзу, що «стояв на платформі «дивись назад», та «української спілки» під керівництвом «українців-самостійників». Обидві організації повітовий відділ народної освіти збирався розпустити й організувати один «учительський політичний професійний союз» з двома відділами – російським і українським. У цій же анкеті зазначалося, що більша частина вчителства повіту аполітична або ухиляється від громадської роботи та проведення в життя принципів трудової школи³⁵. Однак спроба співпраці радянської влади й учительської спілки та союзу все ж була зроблена під час з'їзду вчителів Лебединського повіту в червні 1919 р., оскільки до його організаційного комітету, крім членів повітового відділу народної освіти, входили також і члени цих професійних організацій³⁶.

У аналогічній анкеті з Богодухівського повіту теж зазначалося про функціонування двох професійних організацій – Педагогічного товариства, яке об'єднувало вчителів різних типів шкіл, і Спілки, до якої входили вчителі-українці початкових шкіл. І лише новостворений професійний союз робітників народної освіти прийняв резолюцію про співпрацю з радянською владою та привітав ідеї трудової школи³⁷.

Слід зазначити, що організовані аналогічно з російськими спілки вчителів-інтернаціоналістів і вчителів-комуністів на території Харківської губернії, як і всієї України, не мали значного поширення, а тому залишалась необхідність створення нової професійної організації вчителства, яка б відповідала вимогам радянської влади³⁸. Проте, влада до часу підтримувала ці вчительські союзи, щоб штучно знесилувати вже існуючі професійні організації.

Місцеві організації Спілки робітників освіти та соціалістичної культури в Україні почали зароджуватися вже на початку 1920 р. Сама Спілка носила назву «Південного бюро Всеросійської спілки робітників освіти». У Харкові Спілка розпочала діяльність у лютому 1920 р. Тоді ж була започаткована й організація повітового вчителства. 22 лютого 1920 р. в останній день роботи з'їзду робітників освіти і соціалістичної культури Харківського повіту на порядок денний було поставлене питання нової професійної спілки педагогів. Г. Гринько у виступі зазначив, що одне із першочергових завдань – «розбити старі вчительські організації»³⁹. Потім у доповіді представник Південного бюро Всеросійської ради професійних спілок т. Ландес наголосив, що українська вчительська професійна організація має злитися з російською. І хоча боротьбисти, зокрема т. Павлюк, висловилися за утворення окремої української спілки, більшість представників радянських органів влади присутніх на з'їзді, у тому числі

т. Хейфец (з Харківського повітового відділу освіти), повністю підтримали «варіант російських більшовиків»⁴⁰.

На II-й Всеукраїнській нараді з освіти, що проходила 17–25 серпня 1920 р., Я. Ряппо висловився щодо основних засад професійної організації працівників освіти: «Спілка не допускає аполітичності. А тому не треба захоплюватись на перших порах організації погонею за чисельним складом спілки, треба втягувати до неї дійсно радянські елементи, принаймні такі елементи, які піддаються нашому вихованню»⁴¹. Зрештою, з'їзд прийняв рішення про утворення організаційного комітету, а основними завданнями новоствореної Спілки робітників освіти і соціалістичної культури Харківського повіту проголосили: співпрацю з органами радянської влади по будівництву соціалістичної культури, боротьбі з пережитками буржуазних ідеологій і розповсюдження ідей колективізму; створення нових умов соціалістичного життя і розвитку підростаючого покоління; сприяння Народному комісаріату освіти в реалізації його програм і планів; підвищення класової свідомості, освітнього рівня і продуктивності праці робітників освіти; створення сприятливих для них «технічних, культурно-правових і економічних умов праці»⁴². Тож на перший план ставилися сприяння й підтримка влади з боку спілки, а не захист професійних інтересів учительства, у той час, коли питання правового захисту й матеріального забезпечення педагогів шкіл стояло дуже гостро.

Очевидно, принципами відбору претендентів дійсно користувалися на початкових етапах формування спілки робітників освіти і соціалістичної культури, оскільки на вищезазначеному Харківському повітовому з'їзді вчителька Шебаліна виступала за прийняття до лав профспілки всіх бажаючих освітян і припинення звинувачень учительства в контрреволюційності⁴³. Однак згодом ситуація змінилася, і вчителів уже примушували вступати до цієї організації. Зокрема, на спільних зборах робітників освіти і соціалістичної культури Вовчанського повіту 19 листопада 1920 р. постановили щодо двох учителів, які не вступили в ряди профспілки, наступне: «Повідомити Виноградову і Лейбін, що до вступу в число членів Спілки соціалістичної культури вони позбавляються всіх тих прав, якими користуються члени спілки, і в подальшому будуть позбавлені також і місця викладачів у школах»⁴⁴. Така зміна була обумовлена тим, що, у разі дотримання принципу включення до профспілки лише «радянських елементів», вона залишилась би малочисельною організацією. Крім того, через профспілку влада могла контролювати і політично перевиховувати вчительство.

У інших повітах Харківської губернії процес утворення спілок робітників освіти і соціалістичної культури проходив поступово. На травень 1920 р. в Лебединському повіті ще продовжували існувати дві професійні організації, однак на засіданні шкільної секції відділу народної освіти член колегії М. А. Щепінська доповідала, що ці організації вже не відповідали сучасній праці, а тому відділ народної освіти мав намір «реформувати учительство»⁴⁵. Таким чином, ініціатива створення нової професійної організації виходила, перш за все, від органів влади, а не від самого вчительства.

Остаточне рішення про організацію в Україні професійної спілки робітників освіти та соціалістичної культури було прийнято на другій Всеукраїнській нараді з освіти в серпні 1920 р. Було поставлено завдання рішуче залучати у спілку всіх робітників освіти, особливо комуністів, оскільки «тільки вони здатні спаяти нову організацію, ліквідувати в ній будь-яку тінь національного розмежування...»⁴⁶.

Отож у відповідь на відношення Наркомосу Харківський губернський відділ повідомляв, що і «союз учителів», організований у березні 1917 р., і «спілка учителів-українців» припинили своє існування в 1920 р. після організації Спілки робітників освіти і соціалістичної культури⁴⁷. Однак слід зазначити, що, згідно з інструкцією ЦК РКП(б), найактивнішу участь в об'єднанні педагогів у єдину організацію мали взяти саме партійні комуністичні організації⁴⁸. До кінця 1920 р. майже в усіх відділеннях Спілки робітників освіти і соціалістичної культури на території України були створені комуністичні фракції⁴⁹.

Але частина вчительства більше підтримувала ідею створення самостійної професійної організації. 10 серпня 1920 р. на з'їзді профспілки Ізюмського повіту після

ознайомлення зі статутом губернської профспілки була прийнята така постанова: «Збори робітників освіти і соціалістичної культури Ізюмського повіту вважають необхідним створення Всеукраїнської спілки робітників освіти і соціалістичної культури, абсолютно незалежної від Всеросійської. Всеукраїнській спілці і повинна підпорядковуватись губернська спілка»⁵⁰.

У статуті Валківської спілки робітників освіти і соціалістичної культури проголошувалася така мета: «Стоячи на ґрунті міжнародної революційної класової боротьби пролетаріату, Валківська спілка робітників освіти і соціалістичної культури, об'єднуючи всіх робітників освіти і залучаючи широкі маси робітничого класу в будівництво соціалістичної культури, ставить собі за ціль справдження соціалізму шляхом диктатури пролетаріату»⁵¹. При цьому заперечувалося створення спілок за вузькопрофесійними, партійними, релігійними чи національними ознаками. Першим завданням зазначалася робота в контакт з органами пролетарської влади по будівництву соціалістичної культури, боротьба з пережитками буржуазної ідеології та поширення ідей колективізму. Одним із останніх завдань проголошувалося покращення економічного становища та підвищення рівня життя своїх членів шляхом нормування робочого часу, упровадження в життя охорони праці й соціального забезпечення, дослідження їхніх умов праці та побуту⁵². Тому дана організація стояла скоріше на захисті більшовицької партійної ідеології, аніж учительських інтересів.

А в доповіді ініціативної групи Ізюмського повіту, завданням якої було «з'ясування важливості організації вчителів у вигляді сформування вчительського Союзу нового типу», зазначалося, що, оскільки шкільні робітники повинні брати участь у загальнодержавному будівництві, то нова професійна організація не повинна мати вузькопрофесійний характер і обмежуватись лише вирішенням матеріальних питань, а під керівництвом органів влади має сприяти найскорішому будівництву держави⁵³.

Таким чином, на кінець 1920-1921 рр. уже оформились місцеві повітові спілки робітників освіти і соціалістичної культури у Харківській губернії. Так, зокрема, Валківський повітовий відділ профспілки склався з таких відділів: організаційно-інструкторський, тарифний, культурно-освітній, охорони праці⁵⁴. Розмір вступного внеску становив на осінь 1920 р. 100 крб.⁵⁵ Однак частина місцевих спілок реальної діяльності ще тривалий час не проводила. На другій конференції робітників освіти та соціалістичної культури Валківського повіту (1–2 липня 1921 р.) доповідачі відзначали, що у Валківській волості, у с. Огульцях та Сніжкові робота профспілок не здійснюється через відсутність учителів у школах і тяжке матеріальне становище членів спілки. Лише у Валках та Люботині були спроби забезпечити видачу зерна вчителям, а також проводилася культурно-просвітня робота в хатах-читальнях⁵⁶.

На конференції робітників культури Зміївського повіту голова засідання т. Іваницький зробив зауваження після доповіді представниці правління Зміївської повітової спілки робітників освіти і соціалістичної культури т. Нехаєнко, засуджуючи те, що профспілка дбала лише про «вчительські шлунки» та не цікавилась їхньою культурною працею. Т. Нехаєнко відповіла, що забезпеченням своїх членів продовольством правління займалося через те, що «чуло крик тільки голодного вчителя»⁵⁷. У Березькій волості цього ж повіту спілка існувала лише формально, «на папері», у Таранівській і Шелудьківській волостях її взагалі не було створено⁵⁸.

Отже, у період національних урядів набула розвитку професійна організація вчителів, при цьому формування спілок здійснювалося за ініціативою самих педагогів. На території Харківської губернії професійні організації вчителів у період українських національних урядів створювалися за національною ознакою, за типами шкіл, за територією і т. ін. Метою своєї діяльності такі організації проголошували не лише сприяння розвитку національних шкіл (української, російської, єврейської і т. д.) чи певних типів навчальних закладів (початкових, середніх), але, перш за все, відстоювання професійних інтересів учителів-членів перед владою та проведення заходів з покращення їхнього правового та матеріального становища. Організація та створення Спілки робітників освіти і соціалістичної культури в період радянської влади проходила під безпосереднім контролем партійних органів. Тому профспілки

вчителів не мали можливості для активної діяльності, а лише виконували волю партійного керівництва. Через професійну організацію партія більшовиків впливала на вчителів, бо саме з їхньою допомогою здійснювалось класове виховання молодого покоління та політична пропаганда серед дорослого населення.

1. Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.) / А. М. Боровик. – Чернігів: Чернігівські обереги, 2008. – 368 с.
2. Мельник Е. Боротьба Всеукраїнської учительської спілки за збереження національної школи в часи денікінщини / Е. Мельник // Історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 83–89; Мельник Е. М. Всеукраїнська спілка вчителів і національна школа за радянського режиму (1919–1920 рр.) / Е. М. Мельник // Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1921 рр.: матеріали Всеукр. конф., Кам'янець-Подільський, 6–7 грудня 2007 р. / [ред. В. А. Смолій та ін.]; Ін-т історії України НАН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 276–294.
3. Зайченко І. В. Проблеми української національної школи у пресі (друга половина XIX – початок XX ст.) / І. В. Зайченко. – Львів: Львівська обласна книжкова друкарня, 2002. – 344 с.
4. Клицаков І. А. Учителство: трудная судьба (1917–1937 гг.) / І. А. Клицаков; Горловский гос. пед. ин-т иностр. языков им. Н. К. Крупской. – Луганск: [Б. и.], 1993. – 186 с.; Клицаков І. О. Педагогічні кадри України (1917–1937 рр.) / І. О. Клицаков. – Донецьк: Юго-Восток, 1997. – 310 с.
5. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні в часи революції 1917–1919 рр. / С. Постернак. – К.: Друкар, 1920. – С. 117
6. Вільна українська школа : орган Всеукр. учительської спілки. – Київ, 1917. – № 1. – С. 33.
7. Вісник педагогічно-професійного з'їзду. – К., 1917. – № 7. – С. 1.
8. Бакалінський А. Всеукраїнська учительська спілка / А. Бакалінський // Вільна українська школа. – 1918. – № 8–9. – С. 288, 291.
9. Южный край: [ежедн. полит. и лит. газета] / [ред.-изд. А. А. Иозефович, А. Н. Стоянов, И. А. Воронезкий и др.]. – Х., 1918. – № 123. – С. 3.
10. Білецький Л. До українського вчителства / Л. Білецький // Вільна українська школа. – 1917. – № 3–4. – С. 173.
11. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. 29. – Оп. 1. – Спр. 1226. – Арк. 2.
12. Сумской вестник / [изд. И. Г. Ильченко; ред. Г. Ю. Гликсман]. – Суми, 1917. – № 57. – С. 3.
13. Сумской вестник / [изд. И. Г. Ильченко; ред. Г. Ю. Гликсман]. – Суми, 1917. – № 226. – С. 3–4; ДАХО. – Ф. 306. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 133.
14. ДАХО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 1а. – Арк. 116.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 958. – Арк. 30.
16. ДАХО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 1а. – Арк. 38.
17. ДАХО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 1а. – Арк. 38.
18. ДАХО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 1а. – Арк. 36.
19. ДАХО. – Ф. 307. – Оп. 1. – Спр. 1а. – Арк. 37.
20. ДАХО. – Ф. 29. – Оп. 1. – Спр. 1220. – Арк. 1; ДАХО. – Ф. 29. – Оп. 1. – Спр. 1226. – Арк. 2; В. Л. К истории союза работников просвещения на Украине / В. Л. // Путь просвещения. – 1922. – № 2. – С. 352.
21. Учитель и школа: ежемес. проф.-пед. орган Харьковского губернского учителя союза. – Х., 1919. – № 1. – С. 17.
22. Южный край: [ежедн. полит. и лит. газета] / [ред.-изд. А. А. Иозефович, А. Н. Стоянов, И. А. Воронезкий и др.]. – Х., 1918. – № 18(17). – С. 3.

23. Южный край: [ежедн. полит. и лит. газета] / [ред.-изд. А. А. Иозефович, А. Н. Стоянов, И. А. Воронежский и др.]. – Х., 1918. – № 35. – С. 3.
24. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко; вступ. ст. С. Ільницького, Т. Беднаржова. – К.: Наук. думка, 2001. – С. 482.
25. ЦДАВО України. – Ф. 3701. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 27–27 зв.
26. Земские известия: орган Лебединської управи / [ред. А. И. Лесков]. – Лебедин, 1918. – № 84. – С. 3.
27. Вільна українська школа: орган Всеукраїнської учительської спілки. – К., 1918/1919. – № 6–7. – С. 67–68.
28. Постернак С. Из истории освітнього руху на Україні в часи революції 1917–1919 рр. / С. Постернак. – К.: Друкар, 1920. – С. 122.
29. Агафонова Н. В. Становлення національної системи освіти в Україні: 1917–1920 рр. / Н. В. Агафонова. – Одеса: Принт Мастер, 2002. – С. 135.
30. Головльова Г. З історії спілок учителів України / Г. Головльова // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3–4. – С. 43.
31. Известия Временного Рабоче-Крестьянского правительства Украины и Харьковского совета рабочих депутатов. – Х., 1919. – № 51. – С. 3–4.
32. Кліцаков І. О. Педагогічні кадри України (1917–1937 рр.) / І. О. Кліцаков. – Донецьк: Юго-Восток, 1997. – С. 55.
33. В. Л. К истории союза работников просвещения на Украине / В. Л. // Путь просвещения. – 1922. – № 2. – С. 350–353.
34. ДАХО. – Ф. Р-104. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 24 зв.
35. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 154. – Арк. 3 зв.
36. Известия Харьковского совета и губернского исполнительного комитета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. – Х., 1919. – № 139. – С. 3.
37. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 154. – Арк. 1.
38. Золотоверхий І. Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.) / І. Золотоверхий. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1961. – С. 228–229.
39. ДАХО. – Ф. Р-103. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 66.
40. ДАХО. – Ф. Р-103. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 66 зв.–67, 68–68 зв.
41. Второе Всеукраинское совещание по просвещению 17–25 августа 1920 г. (Протоколы пленарных заседаний, тезы и резолюции). – Х.: Всеукр. гос. изд-во, 1920. – С. 106–107.
42. ДАХО. – Ф. Р-103. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 69 зв.–70.
43. ДАХО. – Ф. Р-103. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 67 зв.
44. ДАХО. – Ф. Р-1004. – Оп. 2. – Спр. 61. – Арк. 22, 24.
45. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО). – Ф. Р-81. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 21.
46. Кліцаков І. О. Педагогічні кадри України (1917–1937 рр.) / І. О. Кліцаков. – Донецьк: Юго-Восток, 1997. – С. 58.
47. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 951. – Арк. 33, 37–38.
48. Мельниченко Г. М. Діяльність Компартії України по створенню і зміцненню радянської школи в республіці (1920 р.) / Г. М. Мельниченко // Український історичний журнал. – 1981. – № 6. – С. 114.
49. Клицаков И. А. Учительство: трудная судьба (1917–1937 гг.) / И. А. Клицаков; Горловский гос. пед. ин-т иностр. языков им. Н. К. Крупской. – Луганск: [Б. и.], 1993. – С. 50; Кліцаков І. О. Партійне керівництво ідейно-політичним вихованням вчительства (1917–1927 рр.) / І. О. Кліцаков // Український історичний журнал. – 1988. – № 3. – С. 95.
50. ДАХО. – Ф. Р-1635. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 110.
51. ДАХО. – Ф. Р-101. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1.
52. ДАХО. – Ф. Р-101. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1.
53. ДАХО. – Ф. Р-1635. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 115.
54. ДАХО. – Ф. Р-1004. – Оп. 5. – Спр. 32. – Арк. 2.
55. Харківський історичний музей. – Д-16480. Профсоюзний членський білет

№ 30 Кондаковой Марии Степановны, учительницы Люботинской советской школы
№ 2, 27 жовтня 1920 р. – Арк. 2.

56. ДАХО. – Ф. Р-1004. – Оп. 5. – Спр. 32. – Арк. 9–9зв.

57. ДАХО. – Ф. Р-1004. – Оп. 5. – Спр. 13. – Арк. 48–49.

58. ДАХО. – Ф. Р-1004. – Оп. 5. – Спр. 13. – Арк. 54–55зв.

Манькивская Т. А. Профессиональные организации учителей Харьковской губернии в период национально-освободительных соревнований (1917–1921 гг.)

В статье раскрываются особенности учительских профессиональных союзов Харьковской губернии в период Украинской национально-демократической революции. Анализируются различия в цели создания и деятельности профессиональных организаций педагогов школ периодов украинских национальных и советских правительств.

Ключевые слова: профессиональная организация, учительство, национально-освободительные соревнования.

Mankivska T. O. The teachers' professional organizations of Kharkiv province in the period of the national liberation movement (1917–1921).

The peculiarities of teachers' trade unions in Kharkiv province in the period of Ukrainian National Democratic Revolution are viewed in the article. The differences as to the aim of creation and the functioning of teachers' professional organizations between periods of the Ukrainian national and the Soviet governments are analyzed.

